

BUDA ATTILA

„Szeretni, szeretni, szeretni – a többi sár”

Ambrus Zoltán idézése III.

Vajon lehetséges-e az ember legintimebb, belső világnak bemutatása, megismerhetik-e azt a kortársak, az ismerősök, a közelebbi és távolabbi barátok, a szerelmek, s főleg feltárható-e az utókor számára az az érzelmi tartomány, amelyet vagy amelynek egy részét talán még saját maga előtt is rejtve, reflektálatlanul őrizi? Át lehet-e lépni azt a kettős határt, amely egyfelől a kimondás, megnevezés lelkierőjét, felkészültségét igényli, másfelől a közvetítő közeget, az átadást, megértést alkalmassá tevő nyelv létrehozását?

Bár Ambrus a középiskola elvégzése után 1879-ben elkezdte jogi tanulmányait, ami az elmúlt századforduló magyar középosztályának szokásos hivatali karrierjét tette (volna) lehetővé, már ennek az évnek a végén, érdeklődését követve, előbb színházi, majd a következő években irodalmi kritikákat jelentetett meg. Hangnemével – s ekkori fényképei alapján: megjelenésével, személyiségével – a húszas éveinek elején járó fiatalember felkeltette az érdeklődést maga iránt. Először a nála öt hónappal fiatalabb Márkus Emíliaét, aki már három éve a Nemzeti Színház tagja volt, nagy tehetség, biztató jövő előtt állt. A róla szóló emlékezések szőke haját, igéző szemeit, filigrán termetét örökítették meg. Az Ambrus-hagyatékban több rövid üzenete található, névjegyeken, női levélpapírokon, egy részük még a Pulszky Károllyal 1882-ben kötött házasság előtt íródott; csak nappal jelzett datálásuk arra utal, hogy a háztartási alkalmazott vitte őket azon melegében a címzettnek:

Nagyságos Úr!¹

Egynegyed hatkor legyen szerencsém.
Üdvözlí

Hétfő

Kedves Zoli!

Kérem, okvetlen jöjjön el ma hozzám 7 órakor. Okvetlen és pontosan.
Ugye teljesíti kérését régi barátjának

Emma

Kedd

Édes Zoli!

Szerencsét-e engem *holnap* délután 5 órakor. Látni akarom, beszélni Magával és tanácsát kérni. Ne utasítsa vissza kérését leghálásabb barátjának

Emmának

Hétfő

Kedves Zoltán!

Papír híján cédula. De megbocsátja, mondja? Miért lett oly büszke? Ha magán állna, azt hiszem, sohase látnók. Ennek nem szabad megtörténni, s ezért igen kérem, ha ma nem is, de holnap délután mutassa meg magát (ha ráér, 3 óra után kérem). Igazán fájt, hogy betegségemben is úgy elhanyagolt. Hozza helyre hibáját és jöjjön el biztosan. Máskor pedig ne feledje, hogy én is a világon vagyok még – fájdalom.

Emma

Kedves Zoltán!

Jöjjön kérem 2 óra után rögtön hozzám és ebédeljen velem – sok-sok mondanivalóm van

Emma

Vasárnap

Kedves Zoltán!

Beteg vagyok már pár nap óta. – Szeretnék egyről másról magával szót váltani, sőt komolyan beszélni – kérem, látogasson meg – de biztosan – holnap délután –

Péntek

Kedves Zoltán!

Kérem, legyen szíves engem értesíteni, hogy a mai, a holnapi nap folyamán mikor és hol vehetem drága idejét pár percre igénybe!!

Emma

Hétfő

Édes, jó Zoltán!

Kérem, igen kérem, látogasson meg holnap délután, vagy estefele, sőt, ha ideje engedi, délelőtt; nagy jót tesz vele, s az Isten meg fogja áldani érte.

–

Szívből üdvözl s várva várja híve

Emma

Márkus pályája elején hadarással és tájszólással küzdött, szüksége volt segítségre, kézenfekvőnek látszhatott, hogy a beszédjavításban és a darabért(elmez)ésben is az ismerős tudására támaszkodik. De miközben a színdarabok szövegét tanulták, az életszerepeket eltérően értelmezték – Márkus többet sejtetett, Ambur pedig többet hitt annál, ami a közös olvasás indoka volt. Az üzenetek alapján joggal gondolhatta, hogy írójuk érez is valamit iránta, az tükröződik bennük, s ebben a túlzó beleértésben a színésznő személyes viselkedése is megerősíthette.

Ami Márkusnak az élet élvezete volt, az Ambrusnak a vágyott valóság, ami Márkusnak a flörtölő érdeklődés, az Ambrusnak a kötődés jele. Az utóbbira is rávetítette az előbbit – és ezzel kegyetlen illúziókba lovalta magát. Amit ráadásul az is fokozott, hogy úgy látta, azt remélte, szellemi társat is talál; nemcsak a szépség, hanem a nyelvtudás, az olvasottság is hatást gyakorolt rá. Az érzékeny, szeretetvágyó fiatalember nem tudta elválasztani attól, ami a férfi pártfogó, a pályát emelő színházi kritikus helyzetének szólt, azt, ami a személyének, s szembesülnie kellett a primadonnák pályaközpontú önzésével, a határszabás és érzelmi cserbenhagyás felelőtlenségével. Márkus maga ismerte el itt olvasható egyik üzenetében, hogy Ambrussal szemben az érdek mozgatta, akkor hívta magához, ha neki volt szüksége olyan valakire, akivel aktuális lelkiállapotát megoszthatta, s aki azzal szolgálta, hogy meghallgatta és frusztrációit oldani próbálta. Fiatalkorának szépséggel párosult érzelmi terrorjáról, kitartó és terhes önérvényesítéséről a róla szóló emlékezések is szót ejtenek. A barátságra hivatkozva kihasználta a fiatal kritikus kezdeti félreértését, fellobbanását, ha szükségét érezte, számon kérő és önsajnálító hangon zsarolta, s érzelmi lasszóval kötözte magához, amelynek hol hosszabbra, hol rövidebbre engedte a szarát.

Ambrus 1885. nyári–téli párizsi utazásának egyik oka éppen a szabadulás volt ettől az érzelmi ambivalenciától. Június 9-én ért Párizsba, egy nappal később, hogy Budapesten Jászai Marinak, a Nemzeti Színház másik primadonnájának a szabadsága elkezdődött volna. A tragika ezen a nyáron szintén nyugati útra indult, célja egy londoni vendégszínház lehetőségének kipróbálása volt. 11-én megállt Párizsban, mert kíváncsi volt a francia színjátszásra is. De ebben az érdeklődésben szerepet játszhatott az is, hogy tudhatta: Ambrus útja is a nagy francia színházak egyikébe vezet, s ott találkozni lehet vele. Emlékezéseiben később erősen kódosított, erről az első párizsi tartózkodásról megfélemedkezve, önmagát úgy pozícionálva, mint aki Londonból – otthagya a várható fellépés lehetőségét – kizárólag Ambrus hívására, Ambrus betegsége miatt érkezett Párizsba, hogy segítsen rajta. Valójában a színházi társaságból ismert fiatal kritikus felkelt(h)ette az érdeklődését már Budapesten, talán éppen Márkus egyik, róla szóló elbeszélése nyomán. Jászai egyébként évek óta Feszty Árpáddal élt együtt, de kapcsolatuk ekkor már szakadozott. A kíváncsiság kiegészült a hiúsággal, a vetélytársnő miatt feltámadt féltékenységgel, és terepet kaphatott az első párizsi színházi esten, amikor találkoztak, majd folytatódhatott a többin, amit az akkori világ fővárosában együtt töltöttek. Aztán június 24-én, jóval később, mint tervezte, Jászai továbbment Londonba, ahol azonban nem sikerült fellépéshez jutnia. Ambrussal viszont levelezni kezdtek, s londoni napjai egyikén ezt írta Párizsba:²

Előre meg kell mondanom, hogy beteg vagyok. Azért nem írhattam tegnap mindjárt levele vételekor, mert nagyon fáradt voltam, és azt reméltem, hogy ma jobban leszek – de nem vagyok, sőt, mondhatom ellenkezőleg, mert föl sem kelhetek az ágyból. Azért mondom ezt itt mindjárt meg, hogy ne vegye számba levelem sokféle hiányosságát. Beteg a lelkem is, a testem is. Tegnap égtem, ma fázom. Tegnap reggel ilyenkor, mikor levelét kezembe vettem, a fogaim vacogtak, és a szívem a torkomba szökött föl és majd megfojtott.

Sokáig nem tudtam fölbontani, nem tudtam és nem mertem, és mikor összeszorított fogakkal végre olvasni akartam, nem bírták szikrázó, ugráló szemeim a táncoló sorokat olvasni. Elbújtam vele együtt a takaró alá, behunytam szemeimet – és vártam, hogy lecsöndesedjen.

Ebből láthatja, hogy én nem attól és annak következményeitől félttem, amit én írok Önnek – hanem attól, amit Ön szól hozzá. Tudhatja miért – szégyenlem magamat előtte. Hat-nyolc évvel ezelőtt csak egy okért kellett volna ezt szenvednem, most kettőért vagyok kénytelen. A világ előtt? – Mióta a világ először igazságtalanul elítélt, mióta először fájdalmat okozott nekem, aki oly hívő, igazságszerető, lovagias szívvel léptem ki, bele a zárdából, azóta én különös viszonyba vagyok a „világgal”: dacolok vele. Ez gyermekes, de nagyon megszoktam. Megmaradt gyermekkoromból. Mert az voltam, mikor a „világ” pártfogásába vett: 13 esztendő. Azóta mindig hiúságom volt jobbnak lenni, mint aminőnek hittek, rosszabbnak látszani, mint minő voltam, és titokban nevetni fölöttem, hogy lám mily ostoba, hogy hogy rá lehet szedni!

Ez a káröröm soká öntudatlan volt bennem – igen későn tanultam eszmélni, mindig csak érzés után indultam, színpadon még a legközelebb múltban is, mint láthatta – de ma már öntudatosan számolok a világgal, és azt hiszi, hogy hitte, hogy most ijedek meg tőle – mikor ismerem.

Az én igazi világom ma három emberből áll – akik kezében sorsom van: az első, szentebb előttem mindennél a világon, és szentségtörést követtem el el [!], hogy ennyit írtunk és írtunk róla. Többet ne is. A másik ember Ön, a harmadik magam vagyok.

Csak ezzel a világgal tudjak megbirkózni!

Csak hogy nem bírok.

Azt Ön is oly jól tudja, mint én, hogy minden embernek önmagával kell leszámolni tudnia, hogy élhessen – az én életem mérlegébe, egy oly óriási súly esett bele hirtelen, amelyet soha semmivel nem ellensúlyozhatok többé. Ez az Ön egyénisége.

Már eddig ért ugyebár.

Szentséges Isten! Ha gondolkozom, beleőrülök. Mije lehetek én önnök? Szeretője csak nem, hiszen harminckét esztendő elmúltam, de hagyján – ez Ön, Ön, aki, hogy önmagammal kibékítsen – oh, hogyan tudjam ezt kifejezni, „Bort prédikál, és maga vizet iszik” – hiszen sok év óta szeret *egyed!* Ön maga, nem hogy szeretni tudna, de ki kell nevetnie, meg kell vetnie, mikor tudja, hogy tudom szívét – és mégis engedek elragadtatásomnak.

De erről többet beszélni hasztalan, tudom. Látok, tudok mindent és mégsem tehetek róla. Vissza fogok menni Párizsba, ha tudok.

Azt érzem, hogy szeretném széttépni apróra, apróra, mint gyermekkoromban, ha babát láttam, hogy lássam, miből van, és szűnjék meg vonzani, szűnjék meg a búbáj, amellyel leigáz.

Látja, hogy nem tudom hova helyezni. Olyan erővel rontott világomba, mint az üstökös csillag – nem tudok mittévő lenni vele.

Akármi történjék tehát a jövőben – de nem okoskodom többé –, úgymint haszontalan, s ami fő, [az] az okoskodásnak, látom, éppen az ellenkezője.

De mindezen elmondott, átkínlódtott tárgyon kívül, van egy, ami nem hagy nyugton, ami ki akar mondatni.

Miért? Talán, hogy mentegessem vele magamat? Valjon mentségemül vagy vádlómul fog-é szolgálni?

Nem bírom elviselni azt a gondolatot, ami levele azon sorainál szökött az eszembe, melyekkel éppen a – istenem – hát, amelyekkel, a „bort prédikálja”. Az ötlött az eszembe, hátha Ön is, – mint a „világ” tartja rólam

– azt hiszi, hogy könnyen fölforró vérem van –, Ön tudja, mit értek „vérem” alatt? Akarom, hogy tisztán értsen – és én könnyen fölforró véremnek tán könnyen engedek?

Ez mentségemül szolgálhatna, ha így volna – de nincs így. Sohasem is volt életemben. Sőt, ellenkezőleg. Sőt, ellenkezőleg. Irigylem az oly boldogokat, amilyen én nem vagyok.

De a testem csak nem lehet okosabb a lelkemnél, az eszemnél, melyet végképp meghódított, hatalmában tartott, magába olvasztott úgy, hogy én nem is léteztem.

Ha lány lettem volna, könyörögtem volna, hogy hagyjon meg magamnak, habár látja is, hogy nincs akaratom vele szemben – de így még azt hihette volna, hogy kacérkodom érzelmemmel.

Most kívánom, bár ez a hiúság ne bántott volna, talán lehetnék jó barátok. Valjon, valjon lehetünk-e így? Talán lehetünk. Megkísértjük, mikor visszakerülök Párizsba? Gondolja meg, mennyivel többet ér egy jó barát – én az leszek, tegyen próbára – annál, ami én most látszom lenni Önnek.

Ugyebár. Igen, igen.

Aztán majd beszélünk múltkori ottlétemről – úgy, mintha ez az aszszony a „világ” Jászaija lett volna, és én akkor az igazi leszek, és ezentúl Önnek is, mindig, mindig csak az igazi leszek – és szeretem, imádom, és meg is fogom mondhatni mindig. Ah, ha ez így lehetne! „Meglátja” – ugye ezt feleli rá, hogy „majd meglátja”, de Ön meg is teheti, ha akarja. Hiszen nem szeret engem. Nem szerelmes belém.

Csak akkor nem ígérhetné ezt meg, és én csak akkor nem kérhetném ezt, ha az volna. De miután ez lehetetlen, én csak kegyességet kérek.

Megint átolvastam levelét. Mily roppant magasan áll Ön fölöttem! Gondolatai, mint írása oly tiszták, oly egzakt. Levelem oly bizonytalan gagyogásnak tetszik az öné után, hogy már most ezért kell szégyellnem magamat. Hanem mégis ennek a fénynek is egy foltját vélem látni, és ez nagyon fáj nekem, aki oltáramra helyeztem Önt és imádni akarom.

Kimondom: mint mindent, amit azóta gondoltam és éreztem, mióta ismerem.

Tehát azt hiszem, hogy nem őszintén, meggyőződése szerint tanácsolta egy eshetőleges vallomás mellőzését, hanem mert attól fél, hogy ezzel kapcsolatosan, valami módon – nem mondom, hogy készakarva való ártani akarással vádolhatna – hanem hogy meggondolatlanul valamit elárulhatnék általa, egy fölfedezés által otthon olyan irányban, mely Önnek terveit, reményeit keresztezné – pedig – hogy teljesen őszinte legyek, kimondom – minden sérteni akarás kizárásával, hogy ennek a történetnek, azon helyre való eljutása, éppen az – az – Ön malmára hajtáná a vizet.

Borzasztó frivol lettem egyszerre?

Nem tehetek róla.

Ha tetszik, megpirongathat érte, csak meg ne haragudjék.

Nagyon fáradt vagyok, pedig sokat akartam még mondani. Írja meg, ha nehezen olvassa az írásomat, akkor majd jobban vigyázok máskor.

Tegnap voltam a nagykövethé, hogy mutasson be valakinek, kivel tanulhassak.

Megkísértem. Ámbár nem fog menni.

Sokat láttam, sokat jártam, többnyire, azaz mindig egyedül.

Mihály jövő kedden vagy szerdán készül Önhöz. Milyen boldog, látni fogja, beszél vele! Oh, ha ezt elgondolom, alig bírok magammal, hogy ki ne ugorjam az ágyból – el, föl a vasútra, hajóra, Párizsba. – De aztán? – Most ez a remény, ez az öröm fönntart, de hanem aztán! Mi lesz belőlem azután, ha meg talállok állni? Hogy megyek tovább csak Párizsból is. Édes Istenem. De nem akarok többet arra gondolni – csakhogy még látnám! Majdnem hihetetlen, hogy megérjem ezt. Tegnap Corneliától kaptam egy hosszú, kedves levelet. Szemrehányást tesz, hogy miért nem írok. Hogy szeretet, s én mennyire szégyenlem. Nem szeretne, ha ismerne.

Fölttettem, hogy Párizsban jókedvű leszek. Ne féljen ám tőlem lehangoltságom miatt, nem leszek ott az. Elmegyünk, megnézzük megint az elefántokat, ugye? És még hová? Írja meg, hova megyünk még együtt? Nekem mindig boldogság erdőben lenni. Kimegyünk valahova egy erdőbe egész napra, és maga olvas nekem valamit abból, amit írt. A munkájából. Kérem!

Addig is, és azután is – Isten velem! Minden jó velem!

Jászai

E sorok érzelmi bizonytalanságot, egymással ellentétes hangulatokat közvetítenek, rövidre zárt önértelmezéssel, a hármas kapcsolatrendszer definiálásával, az új ismeretség vonzásával, a régítől elszakadni nem tudásával. A külvilágnak a levélíróról kialakult képének cáfolatával, az első párizsi találkozás szerepeinek folytathatóságával, Ambrus tekintélyé emelésével, egyben a saját elképzelései szerinti értelmezésével. A levélíró feszítő türelmetlenséggel indulna vissza Párizsba, de nem akar arra gondolni, mi történhetne ott. Majd gondolataiba belesimul az első együtt töltött napok emlékébe, felidézi a Hippodromban látott elefántokat, közös sétát, Ambrus felolvasását kívánva. Július 13-án miután áthajózott a Csatornán – erre emlékezett később úgy, hogy az Ambrus betegsége miatt történt –, ismét együtt töltöttek két hetet, s 27-én utazott tovább Budapestre, mert kezdődött az őszi idény. De megígérte Ambrusnak, hogy az ősz során visszamegy Párizsba.

Erre azonban nem került sor. Július 30. és az év vége között számtalan, sokszor több napon át írt levél ment Párizsba, és jöttek a ritkább válaszok Budapestre. Jászai tudósított a hazai pletykákról, a Nemzeti Színház belső ügyeiről, megismételte, de egyre halasztotta ígért utazását, miközben szapora mondatai napnál is világosabban mutatták érzelmeinek kihűlését. De érdekei nem változtak, ahogy az első részben már volt róla szó, Ambrust kérte például arra, hogy mutassa be Reviczkynek, amikor iránta is fellobbant az érdeklődése, emellett azt kívánta, hogy fordítson le neki egy olyan darabot, amelyben nagyot alakíthat – ez lett Franz Grillparzer *Medea* című tragédiájának címszerepe, ami valóban emlékezetes jellemábrázolást tett lehetővé.

Ambrus 1886 januárjában Párizsból hazaérve az Ország-Világ című folyóirat munkatársa lett. Itt ismerte meg első feleségét, Tormássy Gizellát. Egy szerkesztőség tagjai voltak, a találkozások távolság nem gátolta, nem is maradtak fenn neki írt levelek. Pontosabban a lánya és unokája által írt életrajz szerint elpusztultak, amikor a második világháború végén az oroszok elfoglalták Gödöllőt. De a szeszélyes véletlen megőrizte egy hajtincset³ s Ambrus egyetlen üzenetét:⁴

Kedves Baba!

Sajnáljon engemet nagyon: mert még egy pár napig nem láthatom. Elfelejt addig végkép? – Jusson eszébe, hogy ha magának boszantó a dolog, nekem – keserves.

Hive mindig

Ambrus

Márkus Emma azonban, Jászaihoz hasonlóan, Ambrus szolgálataira Párizsból való visszaérkezése, házasságkötése és megözvegyülése után is igényt tartott. És a színház vonzásában múltó élet Ambrus számára nem tette lehetővé a mindent semmibe vevő szakítást; valahogyan akkor is kell viselkedni, ha már sehogyan sem lehet. Bár a Jászainak írt párizsi levelekben Ambrus többször is Márkussal szembeni érdektelenségét demonstrálta, s dacosan védekezett Jászai Márkust neki felróvó soraival szemben, s bár házassága nyilvánvalóan lazított a korábbi igényen/elköteleződésen, Tormássy Gizella tragikus halála után ismét szüksége volt valami érzelmi támaszra – amit Márkus megérezhetett. Justh Zsigmond 1889. március 29-i megjegyzése: „Márkus és Ambrus – idillje ismeretes”; valószínűleg nem ok nélküli. A „szőke démon” vagy „szőke csoda” ekkor, ez után vonta be párbeszédükbe Ambrus anyját és kislányát is, tudva, hogy mennyire ragaszkodik hozzájuk, tágítva a kettőjükre szabott kört. Számítása, igényei azonban kibicsaklottak: Ambrus színikritikusként írt ugyan Márkus alakításairól is, de a személyes találkozásokat elkerülte.⁵

Kedves Zolim!

Most igazán mondhatja, hogy – amellet, mennyire szeretek Magával társalogni – érdek is készlet arra, hogy megkérjem, látogasson meg mentől előbb. Nagy kérés van Magához. Jöhet-e holnap délután? Ugye igen? Ne tagadja meg kérését legelhagyatottabb pártfogoltjának. –

Csak az én icipici kislányom tudja elfelejtetni velem az aggodalmakat, s csak maga, kedves Zoli fog tudni megvigasztalni – de rajtam segíteni is. Magának kevésbe kerül s boldoggá teszi vele barátját

Emíliát

Választ küld, ugye?

Mama kezét s Gizike pici száját puszilom.

Édes, jó Zoltán,

kerestem ma délben a hivatalában, hogy megkérjem, legyen oly kedves és jöjjön el Mariana holnapi főpróbájára. – Tudom, hogy áldozatába kerül, de elég önző vagyok ahhoz, hogy megkockáztassam e kérést, mivel anyyira bízom jó ízlésében és ítélőképességében. Véleményét s tanácsát nagyon szeretném kérni. Felkerestem volna otthon is, de nehéz találni, s oly sok a dolgom, s hozzá még az izgatottság. –

Úgy ver a szívem. –
Nem neheztel ugye, hogy zavarom?
Ezerszer üdvözli hálás híve

P. Márkus Emma

Édesanyját kértem már 6 nap előtt, hogy legyen szíves ezt az üzenetemet és kérésemet átadni magának, de valószínűleg nem volt otthon, ugye? És csak tegnap érkezett meg – különben meg vagyok róla győződve, hogy eljött volna hozzám. –

A viszontlátásig üdvözli

Emma

Ahogy az évek számával Márkus Emma jelenléte Ambrus valóságából egyre jobban kikopott, az, ami megmaradt belőle, vagy amivé átváltozott, megjelent a művekben; Pygmalion szerelme a mítosszal ellentétben az életből lépett a művészet világába, hogy így humanizálja azt, ami igazi véget sohasem ér(hetet)t. A csábító-érzéki nőalak feltűnik a *Midas király* párizsi fejezetében is. A szakirodalom azonosítása nyomán említeni kell még a *Ninive pusztulása* című novellát,⁶ amely 1895 előtt keletkezett. Ennek felidéző-rezignált hangneme, parabolyszerű történetvezetése, érzelmetli – nem érzelmes – nyelve, a főhős személyiségének csábító deleje, szőke hajának szexuális vonzereje nyilván több annál, hogy csak egyetlen személyt, egyetlen történetet lehessen látni mögötte. De az isteni átok és jövendölés beteljesülése sem tudja a szőke haj varázsát feledtetni. Ugyancsak a leválást mutatja a *Don Perez* című elbeszélés, amely többsíkúbb annál, mintha szimplán kulcsnovella volna. De elemeiben tartalmazza a Márkus-szerelmet is. Főhőse egy „cirkuszleányt” szemelt ki magának, s az sem érdekelte, hogy rangon aluli házasságot kötne vele. Terve azonban kudarcot vallott, mert lemondott róla, amikor megértette, hogy amíg a lányt az emlékezés vezeti, addig a történetmesélőt a feledés – nincs kimondva, csak érzékeltetve: léhasága miatt őt is csak úgy elfelejtené, ahogy mindenki mást. A rövid történet értelmezése, a szavak, mondatok első és mögöttes jelentése persze sokkal több ennél a néhány sornál, azonban Miss Morris bemutatása, szőke haja, és említése Loreleyként – ezen a néven írt Jászai is Ambrusnak Márkus Emíliáról – az egykori emlékek felidézését mutatják, amit kiegészít a színházi világ keserű jellemzésével:

– Huszonnégy éves koromban – kezdte a bíró – a cirkusz volt az egyetlen szenvedélyem. Azt hittem, hogy az iskolalovaglásnál szebb dolog nincsen a világon. A cirkusz rajongó hívei közé tartoztam, és sohase mulasztottam el egy előadást se. A még üres vagy már üres lelkű embereknek a cirkusz egyike a legnagyobb gyönyörűségeknek. Szép lányok, egy kis csinnadratta, a pojacák ősi tréfái, s azok az érdekes látványosságok, amelyeket a legszebb állat véralkatának a tüzéből csal ki az emberi türelem és ügyesség; akkor nekem még nem kellett több. S aztán egész komolyan szerelmes voltam Miss Morrisba.

Miss Morris világra szóló szépség volt, s akkortájt szerelmes volt bele fél Európa. Nem írom le Loreley alakját; talán önök is látták, legalább a fényképét. Azóta se láttam több előkelőséget sugárzó, finomabb és hasonlóan költői jelenséget. Maga volt a karcsúság, s úgy mozgott, ahogy a lilium

leng a szélben. Azt hiszem, a mozgásába voltam szerelmes, mert ha járt, ha lovagolt, ha finom, lányos karjával a legcsekélyebb mozdulatot tette, nem tudom miért, mindig a virágokra emlékeztetett.

Ezren udvaroltunk neki, de a legszigorúbb szem sem találhatott a viselkedésében kivetnivalót. Egyforma volt mindenkivel, egyformán kedves és egyformán közömbös. Minden tettetés és tüntetés nélkül való kifogástalan viselete tiszteletet parancsolt; önkéntelenül úgy kellett beszélnünk vele, mint egy úrileánnyal. Aki néha-néha megpróbált egyes szabadosságokat, azt meg se látta. A kétértelműségeket nem hallotta meg, nem vette észre; amiképpen például nem vette észre, hogy az állatok nincsenek felöltözve. Tisztátlanság nem férhetett hozzá, még csak egy tisztátlan tekintet se. Ránézett a szegény emberre, mint ahogy egy indiánra nézünk, akivel nincsen beszélni valónk, és továbbment.

Különben is egyik előkelősége volt a társulatnak, a nénje, a sógora – mind iskolalovagló – és ő alkották a cirkusz arisztokráciáját.

Ha azt mondtam, hogy mindnyájunkkal egyformán bánt, hozzá kell tennem, hogy én voltam a kitüntetett udvarlója. Nekem megengedte, hogy Millynek szólíthassam.

Az 1888-ban megözevgyült Ambrus öt évvel később, 1893-ban ismerkedett meg a színházi pályája elején lévő Benkő Etelkával. Az első benyomások kölcsönössé váltak, s a következő évben másodszor is megnősült. Kapcsolatuk kezdetének, majd az együttélés éveinek levelezése fennmaradt. Ambrus egyik első, Békéscsabára – ahol Benkő Etelka fellépett – írt levele regényei és novellái valóságfedezetét mutatja, közvetlen személyessége, zaklatott gondolatai, megerősítésre váró és háborgó érzelmei, vallomásai és félelmei ábrázolt alakjainak lélektani, érzelmi forrásaként:⁷

Drágám!

Egész nap magával vagyok most is, s érzem, hogy folyvást ennek a két napnak az emlékében fogok élni – nem tudom meddig, ameddig újra láthatom.

Oh, mennyi nap még addig – nélküled!

Üres órámban – és vannak, mert nem igen tudok dolgozni – féltékenykedéssel foglalkozom. Tartok tőle, hogy miután elmúltam, ismét előkerülnek az érdekes vizitek és egyéb szőkék, s rá gondolni valakire, – aki két napig meglehetősen unalmas lehetett magának – nem lesz könnyű dolog. De azért próbálja meg, Édes, legalább néha-néha ...Olyan rossz volna azok sorsára jutni, akik csak addig számítanak, míg a saison tart, s aztán ott vannak, ahol a tavalyi hó!

Magam is sejtem, hogy így esengeni: „Ne felejts el hamar!” – nem nagyon értelmes dolog, mert hisz nem erőltethetem az emlékezést (ha még úgy elárasztom is magát efféle sorokkal, hacsak ez a szeszélyes kis emlékezet nem lesz irántam különösen kegyes. Tudom, hogy ostoba vagyok, de szeretem az ostobaságomat, mert azt hiszem, ez nem fog akadályozni benne, hogy még-egyszer! mikor? – igen, igen boldog leszek! Az ostobaságom mellett elég jó fiú vagyok, s ha erről meggyőződik (végre!) nem nevet ki, ugye?

Mit írt Kanizsára? Nem írhatná meg nekem is ezeket a szavakat? Csak nem írt annyit, hogy fárasztaná még egyszer leírni?

Ami végelszerelmesedett személyemet illeti: meg kell várnom a levélét, hogy újra ír hassak, mert Csabára már nem írhatok, s nem lehetek abba sem bizonyos, mikor leszek Szabadkán. De írt, ugye, és ír megint, mihelyt írhat? ... Ha tudná, hogy várom, milyen nyugtalanul és türelmetlenül – többször, többet írna.

Tudja-e, hogy amilyen elszontyolodott vagyok ma, olyan kimondhatatlan boldog voltam tegnap, tegnapelőtt, és amikor úgy megijesztettem magát?! Nagy újság! – fogja mondani, de mikor (akármit beszélnek körülöttem) nem tudok egyébre gondolni! És ne sajnálja az idejét ennek a levélnek az olvasásától: addig, míg írom, mintha egy kicsit mégis közelebb volnék hozzád!

Tegnap visszamentem az ablakhoz, de nem nézett ki, kis híja volt, hogy örülségemben be nem kopogtattam – még egy tekintetéért.

Félek, hogy a jövő szombatig nem láthatom. Ha ugyan kibírom odáig, s nem szakítok előbb legalább egy délutánt. Meg fogom tudni az egyetlen repertoire-t, amely még érdekel? Nem szeretnék olyankor menni, amikor egy félnapig se, hanem csak pillanatokra láthatnám.

Nagyon rossz álmom volt, s ennek a hatása alatt teli vagyok aggodalmakkal. Ugye szeret? Ugye nem szakíthat el tőlem semmi, senki? Ha nem nagy újság is: egyformán, monoton, mindig végtelenül imád

Zoltán

Ambrus még nem volt egy éve a Nemzeti Színház igazgatója, amikor 1918-ban Jászai Mari naplójában igen kritikus és fullánkos sorokban emlegette, többek között felrótta neki, hogy túl szoros ismeretséget alakított ki Bajor Gizivel, a színház akkor huszonöt éves fiatal színésznőjével. Ezek a mondatok ugyan Jászai emlékezéseinek és naplójának két nyomtatott kiadásából kimaradtak, de Ambrusról szólva Csathó Kálmán is megismételte, s más színházi írások is foglalkoznak az idős színházigazgató–fiatal színésznő egyértelműsített kapcsolatával, láthatóan Ambrus felett pálcát törve. Mind Jászai, mind Csathó indítékai felfejthetők, az utókor pletykaéhségéről, bennfentesség-vágyáról nem is beszélve, csakhogy az Ambrus-hagyatékban található üzenetek, dokumentumok egy másik, árnyaltabb történetet is megengednek.

Ambrus az első általa vezetett évad műsorának összeállítása során többek között azzal is szembesült, a színház szerzői közül Móricz is, Bródy is, Molnár Ferenc is azt kérte, hogy darabjaikban Bajor lépjen fel. A frissen kinevezett igazgató látta már őt korábban a színpadon, s tudta, a fiatal színésznő karrierjének megerősítése egybeesik a Nemzeti Színház érdekeivel. Bajor azonban a nyári hónapokban Ó-Tátrafüreden pihent, ezért levelet írt neki:⁸

Igen tisztelt Művésznő!

Mellékelten küldöm Móricz Zsigmond *Pacsirtaszó* c. színművének kézirat gyanánt kinyomtatott 1. példányát. Minthogy ez a színmű az új szezon egyik legelső újdonsága lesz, s minthogy a szerző kívánságára „a menyecske” szerepét Önnek osztottam ki, tisztelettel kérem, méltóztassék a darabot elolvasni, a szereppel már most, a nyári szünet idején foglalkozni.

Abban a nem várt esetben, ha úgy találná, hogy az Önnek kiosztott szerep nem felel meg művészi egyéniségének, kérném szíveskedjék ezt velem minél előbb, de mindenesetre még a próbák megkezdése előtt közölni.

Hogy az itt küldött kéziratot helyettesítő nyomtatvánnyal, mely a szerző tulajdona, semmiféle visszaélés se történhessék, kérem, méltóztassék gondoskodni róla, hogy idegen kézbe ne kerülhessen, és tartalmát az előadás estéjéig senki meg ne ismerhesse.

Kiváló tisztelettel

Ambrus
igazgató

Küldöm a *Dadát* is, melyben – ugyancsak a szerző óhajtásának megfelelően – Erzsébet szerepének eljátszását kérem.

A válasz ugyan nem ismert, de Ambrus következő leveléből következtetni lehet rá, Bajor Gizi megjelenési határidő módosítást, egyben pénzt kért:

Igen tisztelt Nagysád!

Ha Gámán tanár úr szükségesnek tartja, hogy Nagysád legalább szept. 1-ig maradjon Ó-Tátrafüreden: ebbe természetesen bele kell nyugodnom. Az egészség az első, s a Nemzeti Színházra nézve is a pontos jelentkezésnél sokkal fontosabb az, hogy nagysád kúráját eredményesen fejezhesse be és teljesen egészségesen térjen vissza.

De minthogy abban az esetben, ha nagysád legkésőbb augusztus 27-én nem jelenhetnék meg a próbákon, a „Pacsirtaszó” bemutatóját a szezon elejéről a szezon végére kellene halasztanom, és ehhez képest az egész műsortervemet meg kellene változtatnom, nagyon kérem, méltóztassák azt, hogy erre az időkülönbözetre nézve mit mond Gámán tanár Úr, következésképpen, hogy mikor számíthatok Nagysád hazaérkezésére, velem minél előbb, esetleg táviratilag közölni.

Intézkedtem, hogy Nagysád ezer korona előleget kaphasson. A pénzt a főpénztár holnap postára teszi.

Kezét csókolja tisztelő híve

Ambrus Zoltán

Bajor augusztus 27-én biztosan megjelent, hiszen a szeptember 14-i Móricz-bemutató női főszerepét ő játszotta. Aztán az évad kezdete utáni időből maradt fenn az Ambrus-hagyatékban az első üzenet:⁹

Mélyen tisztelt Direktor Úr!

Nagyon szépen kérem tessék a levél átadójának megmondani, hogy mikor beszélhetnék önnel a színháznál. Ne tessék haragudni, hogy zavarom, de nagyon fontos és sürgős.

Tiszteletteljes üdvözlettel

Bajor Gizi

Ez a hivatalos hang még az eltervezett, kívánt szerződésmódosításnak szólt. Ambrusnak ugyanis intézkednie kellett a színésznők rendszeresen előkerülő ruhapénzkérelmei, valamint a társulat tagjainak időről időre aktuálissá váló szerződésmódosításai ügyében is. Az anyagi kérdéseket első körben Chmilevsky Endrével, az állami színházak gazdasági vezetőjével kellett megbeszélni. Vele Ambrus jó munkatársi kapcsolatot alakított ki, már megjelent és még kéziratossá váló levélváltásaik is ezt mutatják. Ambrus „Főnök úr” és Chmilevsky „Igazgató úr” megszólítása mélyén kölcsönös megbecsülés, valamint az éppen felmerülő dolgok gyors, udvarias elintézésének igénye rejlett. 1918. február elsejei szóbeli megbeszélésük következménye is ezt mutatja:¹⁰

Mélyen tisztelt Igazgató úr!

A mai nap megbeszélte szerződési ügyekben létesült megállapodásokat a mellékelt felzetten részleteztem abból a célból, hogy a főigazgató úr és ő nagymélt[ósága]. könnyebben és pontosan referálhasson a miniszter úrnak. Én ugyanis azt hiszem, hogy mivel a miniszter úr hozzájárult Várady A[ranka]. és Paulay E[rszi vagy Ede]. szerződéseinek megkötéséhez, helyesebb lesz, ha a főigazgató úr ő ex[cellenten]ciája Rózsahegy [Kálmán] szerződésének és Horváth Jenő szerződésének és ill. inkább előlegügyének elreferálása kapcsán Bajor Gizi ügyét is előterjesztené, nehogy Esterházy gróf arra hivatkozhatnék, *megkötött szerződéssel állván szemben* mint helyettes, a miniszter távollétében nem járul hozzá egy ilyen amúgy is hosszabb szerződés megkötéséhez s ragaszkodjék ahhoz, hogy várjuk be ezzel Apponyi ő kegyelmessége hazatérését. Ez csak most este jutott eszembe s azért írtam ki az ő ügyével kapcsolatos adatokat is a felzetre, amelyről a főigazgató úr pontosan referálhat majd a miniszter úrnak. – Mivel pedig számadási szempontból fontos, hogy a szerződéses illetmények lehetőleg július hónaptól változzanak és mivel Bajor G[izi]. szerződése március 1-től kezdődne, az első szerződési évbéli járandóságnak 1918. márc. 1-től 1919. június hó végéig kellene tartania, hogy ne évközben törjék meg az illetményt. Ennek következtében azután és mert a lejáratok a számadási évvel esnek egybe: Bajor szerződése 6 év és 4 hónapra köttetik meg. Mivel pedig nem szeretném, ha ilyen fontos ügyben bármilyen kis hiba történnék, arra kérem igen tisztelt Igazgató urat, kegyeskedjék a felzetet láttatni, nehogy akár a referáda után, akár előtte nézeteltérés mutatkozzék. A Kezgyelmes Urat holnap figyelmeztetni fogom, hogy Bajor ügyét referálja el most, mert azt hiszem ő sem gondolt arra, hogy Esterházy gróf esetleg halogatni fogja a dolgot. Kezgyeskedjék láttatás után a felzetet visszaküldeni, esetleges észrevételeit megtenni, hogy azután a felzetet a többi sürgős ügygel (háborús pótlék stb.) együtt a gróf úrnak átadjam.

Mély tisztelettel Nagyságodnak alázasatos szolgálja

Chmilevsky Endre g[azdasági]. főnök

A levél világosan mutatja azt a hivatali kapcsolatrendszert, amiben Ambrusnak vezetnie és a Nemzeti Színházat működtetnie kellett, teljes megértéséhez pedig szükség van néhány apróbb ismeretre. A levél megírásának pillanatában Apponyi

Albert volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a színház legfőbb irányító és döntéshozó szervének vezetője. De ekkor éppen dél-tiroli üdülése közben pihente ki fáradalmait, helyettes kultuszminiszterként Esterházy Móric tárca nélküli miniszter áll a helyére. Az Operaház és a Nemzeti Színház főigazgatója pedig ifjabb Wlassics Gyula volt, nem sokkal később kormánybiztosa. Ambrus pénzügyeket tárgyaló javaslatát, miután egyeztették a színház gazdasági vezetőjével, utóbbi továbbította Wlassics Gyulának, mivel a főigazgató volt a miniszter tárgyalópartnere, üdülése alatt természetesen a helyetteséé. A gazdasági vezető latolgatásai közben arra gondolt, hosszabb távra esetleg az ideiglenes tárcavezető nem akar döntést hozni, ezért azt javasolta, a már terítéken lévő több, kisebb jelentőségű ügygel együtt Bajor Gizi több évet magába foglaló kérése is kerüljön elé, nehogy utóbbit önmagában elutasítsa azzal, hogy mondja ki a végső szót a ki-nevezett miniszter.

A gazdasági vezető esti és azon melegeben átküldött levelére Ambrus azonnal elkészítette feljegyzését, összefoglalóját, természetesen a felzet láttatása után:¹¹

Bajor Gizi, akinek 1916. XII. 1.–1921. VI. 30-ig terjedő szerződése van 9000, 10 000 és 12 000 K illetményekkel, a változott viszonyokra való hivatkozással és utalással egyfelől a nagy ruhaköltségekre, továbbá a magánszínházak részéről kapott előnyös ajánlataira szerződésének revízióját kéri. Mellőzve a megokolást, a művész nő igényeinek latolgatása után a következő javaslat előterjesztése határozottatott:

A művész nő szerződése kölcsönös megegyezéssel felbontatik s vele 1918. márc. 1-től kezdve új szerződés köttetik a következő kikötésekkel:

Az új szerződés tartama 6 év és 4 hó. Illetményei: az első évben (1919. VI. 30-ig) 16 000 K, a másodikban 18 000 K, a harmadikban 20 000 K, a negyedikben 22 000 K, az ötödik és hatodikban 24 000 K. – Ezenfelül a művész nő kap a szerződés aláírásakor egyszer s mindenkorra szólóan 2000 K ruhasegélyt s töröltetik a 3000 K, amelyet előlegként fölvelt. Ez a törlés úgy történik, hogy ez a 3000 K is ruhasegély címen fog kiadásba tétetni, mivel a 3000 K külön alapból (az előleg alapból) származó pénz, melynek meg kell térülnie a színház pénztárától ill. számadása terhére.

Végül a művész nő ugyancsak a szerződés aláírásakor 6000 K. előlegget kap, amely összeget azonban megtéríteni köteles, mégpedig a következő részletekben: a harmadik és negyedik szerződési évben 1000-1000 K-t, az ötödik és hatodik év tartama alatt 2000-2000 K-t.

Mivel pedig az 1917 nyarán betegsége alkalmából nyert 2000 K-nyi segélye még nem számoltatott el végleg s ez összeg megtérítése nem követelhető: ez a 2000 K a rendes segélyjavadalom terhére végleg elszámolandó az 1917/18 év terhére.

1918 őszén Bajor Gizi ismét ruhapénz-kiegészítést kért, ezúttal azonban Ambrus ezt az igényt nem teljesít(h)ette. Viszont lehet, hogy ő adta azt a tanácsot a színésznőnek, forduljon a feletteseihez; mindenesetre Bajor megismételte kívánságát a gazdasági vezetőnek – esetleg a főigazgatónak –, aki azonban visszaküldte a kérvényt Ambrusnak mint közvetlen vezetőnek. A válasz fogalmazványa fennmaradt, a datálásban az egyik említett darab segít: Paul Hervieu *Bagatelle* című darabjának 1918. december 20-án volt a bemutatója.¹²

Bajor Gizi kérvénye ügyében arra méltóztatott felszólítani, hogy véleményes jelentésemet terjesszem elő. A nagybecsű felhívásnak a következőkben van szerencsém megfelelni.

Bajor Gizi a Nemzeti Színház ama négy-öt női tagja közé tartozik, akik a legtöbbet s újabban mind többet kénytelenek színpadi ruhára költeni. Ezek a kiadásai a közeljövőben bizonyára csak növekedni fognak. *Bagatelle*-beli szerepéhez, amelyre hivatkozik, valóban három új ruhát kell készíttetnie. Herczeg Ferenc *Sirokkó* című színművét azzal a feltétellel engedte át a Nemzeti Színháznak, hogy e műve csak az általa kívánt szereposztásban kerülhet színre; a kívánt szereplők egyike Bajor Gizi, akinek tehát a *Sirokkó*hoz is új ruhát kell rendelnie. Valószínű, hogy még ebben a szezonban más darabban is kap olyan szerepet, amely azt kívánja, hogy új színpadi ruhát készíttessen.

Tekintettel a rendkívüli ruhadrágaságra, nem volna méltányos, ha szemben a minduntalan fölmerülő ruhaszükséglettel, a Nemzeti Színház ridegen ragaszkodnék a szerződések ama betűihez, amelyek megállapítják, hogy a modern ruha előállításáról a szerződő tag maga köteles gondoskodni. Annál kevésbé, mert a legtöbb szerződés megkötése idején a ruhaárak meg se közelítették a mai ruhaárakat. De a Nemzeti Színház Bajor Gizinek, aki tavaly nyáron hónapokig beteg volt, a közelmúltban gyógykezelési segínyt, fizetésemelést és előleget adott; így a költségelőirányzat túllépése nélkül nem nyújthat neki ezen kívül még számottevő ruhasegélyt is. Nem nyújthat neki nagyobb összegű ruhasegélyt még annak figyelembevételével sem, hogy a ruhasegély dolgában való túlságos takarékoságnak igen sajnálatos következése volna, ha az e tekintetben könnyebben mozgó magánszínházak e révén a Nemzeti Színháznak éppen a legértékesebb tagjait hódíthatnák el. És itt nem hallgathatom el, hogy jelentékeny veszteségnek tartanám, ha Bajor Gizi megválnék a Nemzeti Színházról. Mindamellett a Nemzeti Színház, ha a költségelőirányzat túllépésére külön felhatalmazást nem kap, Bajor Gizinek nem juttathat nagyobb összegű ruhasegélyt, tekintve, hogy csak a közelmúltban adott neki fizetésemelést stb. És ez okból a művésznőnek azt a kérését, hogy a Nemzeti Színházról nagyobb összegű ruhasegélyben részesüljön, nagy sajnálatomra nem teljesíthetem.

Ha azonban a Közoktatásügyi Minisztérium valamely rendelkezésére álló alapból megseghethetné a művésznőt, azt a Nemzeti Színház is csak hálaival fogadhatná. Kérem tehát a mélyen tisztelt miniszter urat, kegyeskedjék Bajor Gizi több okból is méltányolható, de kivált a rendkívüli ruhadrágasággal megokolt kérelmét a lehetőségig figyelembe venni és teljesíteni.

Ambrus Zoltán válaszában elismerte, hogy a bemutatók legalább a női főszereplők számára új és új, a színpadi ruházkodással kapcsolatos problémát jelentenek, de részben védte a színház anyagi forrásait, amelyeket egyfelől a saját hatáskörében nem léphetett túl, másfelől nyilvánvalóan tekintettel kellett lennie a többi vezető színésznő hasonló ruhaigényére, valamint egymást figyelésére, nehogy egyikük is kiugróan támogatottnak tűnjék; ezért a vallás- és közoktatásügyi minisztériumra, ifjabb Zichy Jánosra (október 31-ig) vagy Lovászy Mártonra (december 20-a előtt) bízta a határozatot. A *Bagatelle* fogadtatása egyébként többnyire fanyalgó volt, egyes rövid írások a szerző nemzetiségére, mások a témájára reagáltak élesen, s ki nem mondottan azt a közönséget is elítélték, amelynek ez a

darab tetszett. Szini Gyula viszont ezt írta Bajorról: „Sápadtan, szerelmesen suttogni, férfiakat elbűvölni, démonnak lenni: ez adva van a hangjában, a szemében, a külsejében és a tehetségében, amely elvitathatatlan és mintegy megkoronázza a szépségét.”¹³

Az Ambrus-hagyaték őrzi Bajor Gizi néhány dátum nélküli céduláját, névjegykártyáját is – ezek még annyi támpontot sem adnak, mint Márkus Emília üzenetei –, a bennük említett helyet sem lehet azonosítani, de mindez az értelmükön és az értelmezésükön nem változtat.

Kedves jó Direktor Úr!

Mikor magánál vagyok, mindig megsértődöm valamin, az ördög vigye el, és így nincs időm megmondani, milyen nagyon szeretem magát! Most szeretek leírni.

Édes jó Direktor Úr vegye tudomásul egy egész életre, hogy én Magát végtelenül szeretem. Örökké, meglássa, örökké. Én jó leszek és elmegyek

Magához sokszor. Ahányszor akarja.

Többször kinéztem az ablakon, de nem jött erre.

Édes, édes jó Direktor Úr!

Kiváló tisztelettel

Bajor Gizi

Mikor itt állt, nem tudtam előbb az ablakhoz jönni. Most is az ágyból ugrottam ki. Édes jó Direktor Úr! Szeretem magát nagyon nagyon jóéjszakát

Gizije

10000 0000000 0000 000 000 csókot küld
a maga

Gizije

Sokszor csókol

Gizi

A mások leveleit mindig komolyan vevő Ambrus, noha saját korával – 1917-ben ötvenhat éves volt –, lehetőségeivel tisztában volt, az idő múlásával sem mondott le a párbeszéd lehetőségéről. 1908 januárjában többek között ezt írta Szabó Endréné Nogáll Jankának, aki tréfásan megszabta volna, hány sort olvashat el az ajándékba küldött könyvéből: „Abban a képzelődésben élek, hogy a szellemi érdeklődésem fiatal maradt, hogy a szép könyv olyan hatással van rám és olyan örömeket szerez nekem, mint valaha – és az olyan emberre, aki még keresi az örömeket, rá lehet-e bízni egy szép leányt, azzal a kikötéssel, hogy: teljes szabadsága van, de ne éljen ezzel a szabadsággal, s a szép arcról a fátyolt csak egy pillanatra szabad fellebbentenie?”¹⁴ Ambrus egy könyv olvasásáról írt áttételesen – de szavaival, hasonlatával magáról árult el valamit. Ennek a párbeszéd- és önkifejezési vágynak lett következménye, hogy Bajor Gizi üzeneteire Ambrus közvetett módon válaszolt, kezébe adva Émile Zola *Pascal orvos* című regényét.

Édes jó Direktor Úr!

Nagyon, nagyon szeretem Magát. Most olvasom *Pascal orvost* Zolától. Jaj, de tetszik! Tudja mért említem? Mért mondjam? Tudja nagyon jól! No csak gondolkozzon. Ha holnap mikor bemegyek majd megmondja nekem jó? Szeret még? Mert én! Juj, juj!.....

Most egy édes meleg forró, forró, forró csókot küldök a Maga

Gizije

Kérem kedves jó Direktor Úr vigyázzon erre a bűnös levélre!!!

Csathó Kálmán Ambrusról szóló emlékezéseiben ezt írta:¹⁵

Mikor Bajor Gizinek elmondtam, hogyan nyilatkozott róla Ambrus, elmosolyodott, aztán azt kérdezte:

– Olvastad te Zolától Pascal orvost?

– Olvastam – feleltem. – De hogy jut ez most eszedbe?

Nem a kérdésemre felelt, hanem azt mondta:

– Mondd el nekem, mi van benne, mert én unom elolvasni.

– Régen olvastam, még egészen gyerek koromban. Csak arra emlékszem, hogy egy idős orvos, meg egy fiatal lány szerelméről szól.

– Úgy! – bólintott. – Hát szóval ezért!... A kis öreg ugyanis már háromszor hazakísért, beszélt erről a könyvről, és tegnap aztán el is hozta... Azt mondta, ő Pascal doktor...

A Nemzeti Színház rendezője azt a visszaidézett beszélgetést, amelynek része volt szerinte Ambrusnak Bajorral kapcsolatos, kezdetől elfogultan rajongó véleménye is – majd ebből kiindulva Ambrus érzéseire, sőt korára, testi valóságára vonatkozóan is megjegyzéseket tett –, 1917 nyarára teszi, s ennek a folytatásába illeszti Bajor Gizi fenti véleményét a *Pascal doktorról*. Csakhogy ez így akkor biztosan nem eshetett meg, főleg a háromszoros hazakíséréssel – mivel Bajor azon a nyáron Ó-Tátrafüreden pihent. Lehetséges, hogy valamikor, valamilyen formában elhangzottak Bajor Csathó által idézett mondatai, még a tartalmuk is megfelelhetett Csathó szavainak, csak éppen nem 1917 nyarán. Külsődleges körülmény, de talán közelebb visz az időponthoz, hogy a regény főszereplője, Pascal doktor ötvenkilenc éves, s Ambrus 1920-ban érte el ezt az életkort. Vagyis az *Ilyeneknek láttam őket* Ambrusról szóló emlékezésében említett, a regénnyel kapcsolatos párbeszéd inkább erre az évre valószínűsíthető, s ekkor keletkezett Bajor Gizinek a regény olvasásáról szóló néhány lelkendező sora is. Az viszont biztos, hogy Ambrus szándéka: a főhős érzelmeivel¹⁶ magát megmutatni és ezzel egy párbeszédnek gondolt üzenetést más szinten folytatni, nem ért cél. 1920 egyébként Bajor házasságkötésének éve volt, a színházi elfoglaltságok mellett a magánélet sem segítette őt hosszabb prózai művek fölötti töprengésben. Biztos nem értette vagy rövidre zárta a színházi direktor „közeledését”, miközben a társulat tagjaként továbbra is szüksége volt rá, s igényelte pártfogását és támogatását.

Ambrus színházigazgatói tevékenységéről írta Sirató Ildikó: „két csapda közt lavírozva próbálta vezetni a színházat: a politika és a szegényedő közönség elma-

radása okozta anyagi csőd között. S amikor már-már konszolidálódni látszott a Nemzeti helyzete, 1922-ben megérkezett a felmentése.”¹⁷ Ehhez már csak az emberi tényezőt kell hozzáadni...

JEGYZETEK

¹ A néhány szavas üzenet Márkus Emma feliratú névjegykártyán olvasható, vagyis házasságkötése előtti.

² Jászai Mari – Ambrus Zoltánnak, London, 1885. július 3. péntek = „Mije lehetek én önnek?” *Ambros Zoltán és Jászai Mari levelezése, 1885*, összegy., s. a. r., bev., jegyz. BUDA Attila, Ráció, Budapest, 2023, 228–231.

³ PIM-Relikviatár, R2008.11.

⁴ Ambrus Zoltán – Tormássy Gizellának, [Budapest, 1886.] december 27.

⁵ Márkus Ambrusnak küldött céduláit a tartalmuk, illetve a megszólítások szerint lehetséges időrendbe sorolni: [Budapest, 1888 és 1891 között] Szombat 4/IV. (A levélben még csak egy lányról van szó; Pulszky Tessa 1883-ban, Ambrus Gizella 1888-ban, Pulszky Romola 1891-ben született); [Budapest, 1896. december 16.] Szerda (José Echegaray *Mariana* című darabjának főpróbája 1896. december 17-én 10³⁰-kor volt); [Budapest, 1915 előtt] (Ambrus édesanyja 1915-ben halt meg. Az üzenet megszólítás nélküli).

⁶ HORVÁTH Edit, *A mítosz írói átalakítása Ambrus Zoltán Ninive pusztulása című novellájában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1996/5–6, 701–711.

⁷ Ambrus Zoltán – Benkő Etelkának, Kedd [Budapest, 1893. október 11. körül].

⁸ Ambrus Zoltán – Bajor Gizinek, Budapest, 1917. július 28. és Ambrus Zoltán – Bajor Gizinek, Budapest, 1917. augusztus 15. = *Kedves Bajor Gizi! Levelek Bajor Gizihez*, vál., összekötő szöveg STAUD Géza, bev. GÁBOR Miklós, Gondolat, Budapest, 1967, 51–52., 52–53.

⁹ Bajor Gizi – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1917. november 6.

¹⁰ Chmílevsky Endre – Ambrus Zoltánnak, Budapest, 1918. február 1.

¹¹ Feljegyzés Ambrus Zoltán fekete tintairásával, dátuma: Budapest, 1918. február 1.

¹² Dátum nélküli, többszörösen javított, tintairású fogalmazvány három kutyanyelven. A fogalmazvány szövegében a második bekezdés utolsó mondata, a harmadik bekezdés „Nem nyújthat” – „fizetésemelést stb.” közötti mondatai, valamint az utolsó mondat teljes egészében törölt.

¹³ SZINI Gyula, *Bagatelle. Bemutató a Nemzeti Színházban*, Pesti Napló, 1918. december 21., 8.

¹⁴ BUDA Attila, *„szemtelen csirkefogónak érzem magam”. Mayer Ilona levelei és a megértés útja = Uő., Milyen a nyár Amherstben. Esszék, tanulmányok, források*, Ráció, Budapest, 2017, 262.

¹⁵ CSATHÓ Kálmán, *Ilyeneknek láttam őket. Régi nemzeti színházi arcképalbum*, Magvető, Budapest, 1957, 50–51.

¹⁶ Lásd erről: KÁLAI Sándor, *Ajándékok (Emile Zola: Pascal doktor) = Szerelemfelfogások az irodalomban*, összeáll. Goretity József, Studia Litteraria, XLIV, 2006, 126–133.

¹⁷ https://nemzetiszinhas.hu/hirek/2018/01/1-159?fbclid=IwAR0Yjc2omxwjXcLWo9NYvDrEpN70-yAl1BkJIsSoPvY_zPUN1X4oMfgM7vc

